

Nederlanders en Molukkers 1605 - 2005:

een eeuwig verbond?

NEDERLANDERS EN MOLUKKERS

1605-2005: EEN EEUWIG VERBOND?

INLEIDING

Op 23 februari 2005 was het vier eeuwen geleden dat Nederlanders het kasteel op het Molukse eiland Ambon veroverden. Kort daarna sloten Nederlanders en Molukkers een verdrag, dat later het 'eeuwig verbond' werd genoemd.

Deze lesbrief gaat over de relatie tussen Nederlanders en Molukkers in de 17e eeuw. Hoe gingen zij toen met elkaar om en hoe dachten ze over elkaar?

Afbeelding 1

Ambon, 23 februari 1605
(tekening uit de 17e eeuw).

VAARDIGHEDEN

In de zes opdrachten van deze lesbrief beoefen je de volgende tien examenvaardigheden:

- 1 Gebruik maken van verschillende typen historisch bronnenmateriaal.
- 2 Gegevens ordenen.
- 3 Bronfragmenten selecteren; daarbij letten op feiten en meningen.
- 4 Gegevens beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit.
- 5 Gegevens analyseren en een eigen standpunt weergeven en toelichten.
- 6 Rekening houden met de standplaatsgebondenheid van bronnen.
- 7 Rekening houden met je eigen standplaatsgebondenheid.
- 8 Vaststellen waardoor standplaatsgebondenheid bepaald werd/wordt.
- 9 Je verplaatsen in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden; ermee rekening houden dat zij niet over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu (inleving).
- 10 Opvattingen, waarden en motieven, waardoor mensen in het verleden werden geleid, vergelijken met die van jezelf en van tijdgenoten.

OPDRACHTEN

OPDRACHT 1

(vaardigheden 1 en 3)

Nederlanders gebruikten diplomatie en geweld op de Molukken. Bekijk alle afbeeldingen.

- a Op welke afbeelding zie je geweld? Noteer het nummer.
- b Op welke afbeelding zie je diplomatie? Noteer het nummer.

OPDRACHT 2

(vaardigheden 1, 2 en 6)

Lees de zes bronnen.

- a Alle zes bronnen gaan over één plaats. Welke plaats is dat?

Neem onderstaand schema over.

Bron	gaat over ^b	is geschreven in ^c	is geschreven door ^d
1			
2			
3			
4			
5			
6			

- b Over welke tijd gaan de bronnen? Noteer de juiste jaartallen in de tweede kolom.
- c In welke tijd zijn de bronnen geschreven? Noteer de juiste jaartallen in de derde kolom.
- d De schrijvers hebben elk een 'standplaats'. Vul de vierde kolom in. Kies uit:
Duitser / Indonesiër / Molukker / Nederlander.

OPDRACHT 3

(vaardigheden 1, 2 en 5)

- a Noem vier afspraken van Nederlanders en Molukkers uit de jaren 1605-1609.
- b In latere geschiedenisboeken staat dat Nederlanders en Ambonezen een 'eeuwig verbond' hebben gesloten. Klopt dat volgens jou? Leg je antwoord uit.

OPDRACHT 4

(vaardigheden 1, 4, 6 en 10)

- a Welke mening had de schrijver van bron 1 over Ambonezen (bijvoorbeeld: positief of negatief)? Leg je antwoord uit met een of meer stukjes uit de bron.
- b Bedenk welke mening de schrijver van bron 1 had over Nederlanders. Leg je antwoord uit.

- c Bedenk welke mening de schrijver van bronnen 2 en 5 had over Ambonezen. Leg je antwoord uit.
- d Bedenk welke mening de schrijver van bronnen 2 en 5 had over Nederlanders. Leg je antwoord uit.
- e Welke mening had Coen over Ambonezen in bron 4? Leg je antwoord uit.
- f Kijk nog eens naar opdracht e. Was de mening van Coen in bron 3 representatief voor de mening van Nederlanders over Ambonezen? Leg je antwoord uit.
- g Bedenk welke mening de schrijver van bron 4 had over Coen in 1611. Leg je antwoord uit.
- h Bedenk welke mening de schrijver van bron 6 had over Nederlanders in 1646. Leg je antwoord uit.
- i Leg met twee voorbeelden uit dat meningen van schrijvers 'gebonden' zijn aan hun 'standplaats' (dat hun mening te maken heeft met de situatie waarin zij leven).

OPDRACHT 5

(vaardigheden 1, 4, 5, 7, 9 en 10)

Bron 4 bevat historische feiten, maar is ook voor een deel verzonnen.

- a Noem een historisch feit uit het verhaal.
- b Noem iets wat is verzonnen.
- c In dit verhaal geeft Coen zijn mening (standpunt) over de vraag hoe de VOC het beste de zaken kon aanpakken. Beschrijf zijn standpunt.
- d Noem een argument van Coen voor dat standpunt.
- e Bedenk in twee tot vier regels een vervolg op het verhaal van bron 4. Bedenk welk standpunt Both had over de laatste woorden van Coen. Bedenk ook een argument van Both en verwerk dat in je tekst.
- f Een historisch feit is dat Coen gouverneur-generaal van de VOC was van 1618 tot 1623 en van 1627 tot 1629. Beschrijf in enkele zinnen hoe hij de VOC-zaken toen heeft aangepakt. (Gebruik informatie uit je schoolboek.)
- g Bedenk wat jouw mening is over de vraag hoe de VOC het beste de zaken had kunnen aanpakken in de 17e eeuw. Beschrijf je standpunt met een of meer argumenten.
- h Vergelijk jouw standpunt met dat van Coen (zie opdracht c). Noem overeenkomsten en/of verschillen.
- i Leg uit wat deze verschillen en/of overeenkomsten te maken hebben met jouw 'standplaats' (zie opdracht 4i).

OPDRACHT 6

(vaardigheden 1 en 4)

Stel, je bent op Ambon, je vindt het graf van Lorina Verhijden met het versleten bord, en je vraagt je af: wat is er met haar gebeurd?

- a Is bron 6 dan een bruikbare bron? Leg je antwoord uit.
- b Is bron 6 dan een betrouwbare bron volgens jou? Leg je mening uit.

VERHALEN OVER NEDERLANDERS EN MOLUKKERS

Bron 1

HET VERHAAL OVER AMBON

Omstreeks 1675 maakte de Duitse VOC-koopman Rumphius een beschrijving van het Ambonse land. In 2001 is zijn boek in modern Nederlands uitgegeven. Enkele stukjes daaruit:

Het grootste, noordelijk gelegen gedeelte noemt men de kust van Hitu; het wordt overwegend door moren (moslims) bewoond. Het kleinste deel, Leitimor geheten, ligt zuidelijk en is geheel door christenen bewoond. Hier ligt het kasteel Victoria, dat omstreeks 1580 door de Portugezen is aangelegd. Dit kasteel was aan de zee kant slechts van gestapelde stenen en had vier kleine punten waarvan de twee aan de landzijde gemetseld waren, met aan de binnenzijde eenvoudige houten woningen. In 1605 is het door de Nederlanders ingenomen en is de defensie geleidelijk aan versterkt, tot onder de regering van (gouverneur) Artus Gijsels die eerst aarden wallen achter de stenen wering heeft aangelegd en buitenom watergrachten. Zo groot is het gebleven tot het jaar 1647 toen men twee punten in zee heeft uitgebouwd en een flink deel heeft vergroot. Hier verblijft in de regel de gouverneur van deze provincie, met de hoofdofficieren en een garnizoen van, in vredetijd, tweehonderd soldaten.

Het mag zo zijn dat Ambon een wilde en onwetende bevolking voortbrengt, eenvoudig en alles behalve onderzoekend van geest, toch kan men ze tot goede onderdanen maken.

Bron 2

HET VERHAAL VAN 23 FEBRUARI 1605

Omstreeks 1650 schreef de Ambonse imam Ridjali het boek *Historie van Hitu*. In 2004 is zijn boek in het Nederlands uitgegeven. Het volgende stukje gaat over de Nederlandse verovering van het Portugese kasteel op Ambon op 23 februari 1605. Het verhaal begint als twee hoge vertegenwoordigers van Hitu (Noord-Ambon) in Banten (Java) hulp vragen aan Nederlanders.

Na enige tijd kwam de armada opdagen en Mihirdjiguna en de held Sibori vroegen de bemanning het volgende: 'Waar komt deze oorlogsvloot vandaan en aan wie behoort deze vloot

Afbeelding 2

Kaart van de Molukken

toe?' Zij antwoordden: 'Deze armada is een Hollandse vloot, afkomstig uit het land van Maurits, deze armada behoort aan de prins van Oranje en de bevelhebbers van deze armada zijn de admiraals Matelieff en Steven van der Haghen. Mihirdjiguna zei: 'Waar willen jullie heen?' Zij antwoordden: 'Wij zijn op zoek naar onze vijand, Portugal geheten.' Daarop zeiden Mihirdjiguna en de held Sibori: 'Komt met ons mee naar het eiland Ambon, want daar houdt de vijand zich op.' Zij antwoordden op die woorden van Mihirdjiguna: 'Indien het profijtelijk (voordelig) is, gaan wij gezamenlijk naar het land Ambon.' Toen haalde Mihirdjiguna de acte (document) van de overeenkomst tevoorschijn voor de admiraals Matelieff en Steven van der Haghen. Na die acte te hebben gelezen, zwegen zij. De inhoud ervan luidde als volgt: 'Indien de vesting overwonnen wordt, schenken wij vierhonderd bahar kruidnagelen (een bahar is 272 kilo). De vesting en de wapenen komen toe aan de Hitu-ezen, de mensen met een donkere kleur gaan naar die met een donkere kleur en de blanken naar de blanken. Indien (ook) een schip wordt

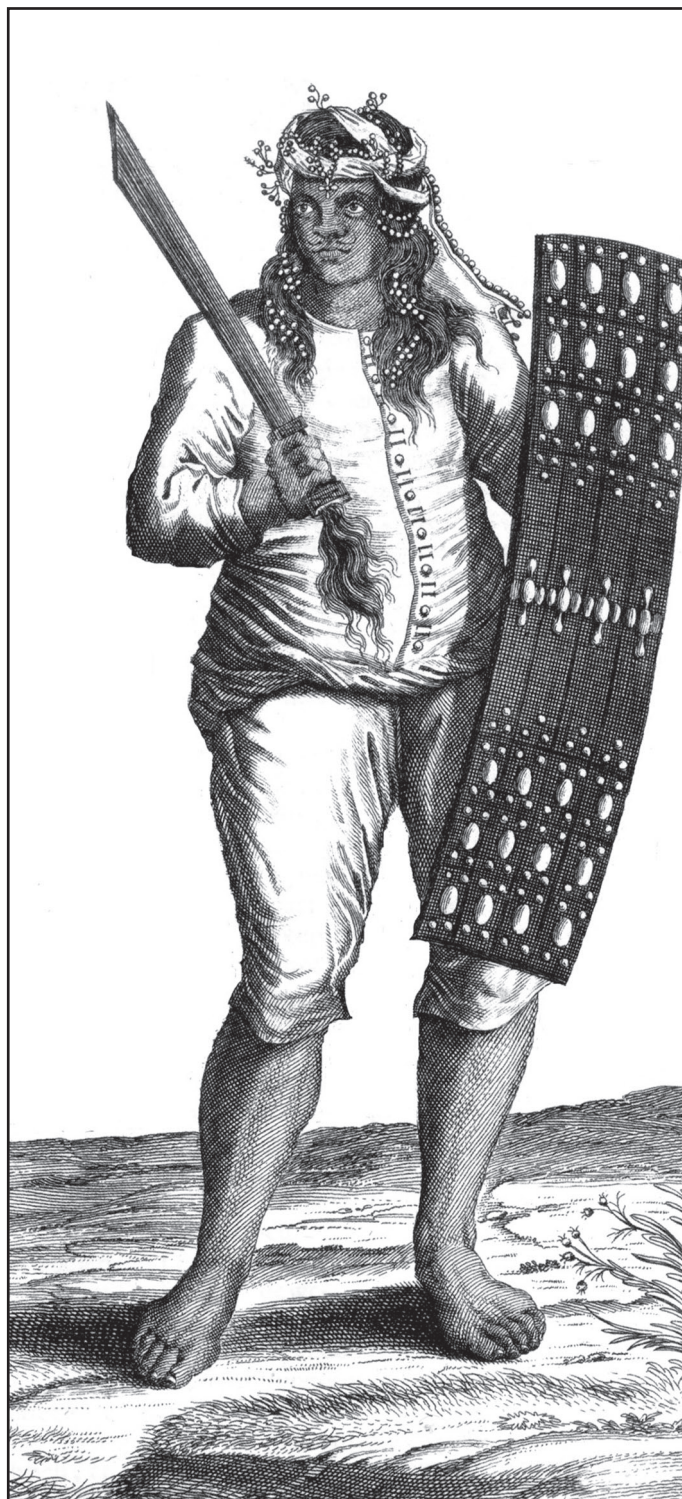
veroverd, worden er veertig bahar geschonken. Het schip met zijn geschut komt toe aan de Hollanders, evenals de blanken van het schip, die met een donkere huid komen toe aan de Hitu-ezen, en hun bezittingen worden in tweeën verdeeld.'

Zo voeren zij, toen er een gunstige dag en tijd was aangebroken, met Mihirdjiguna en de held Sibori naar Ambon en gingen voor anker op de rede van de vesting van de Franken (Portugezen). Na hun aankomst stuurde de kapitein van

de Franken iemand om hen het volgende te vragen: 'Waar komt deze vloot vandaan?' Zij antwoordden: 'Deze vloot komt uit Holland.' Daarna zeiden zij tegen de kapitein van de Franken: 'Verlaat dit land.' De kapitein van de Franken zei: 'Waarom spreekt u aldus? Waarom zouden wij dit land, dat toch van ons is, verlaten?' Toen zei de admiraal: 'Dit land behoort niet toe aan u, want anderen zijn de eigenaren van dit land. Zij hebben het aan ons geschonken en zij zijn zelf bij ons.' Toen werden Mihirdjiguna en de held Sibori tevoorschijn gebracht en de kapitein van de Franken zweeg en had niets meer te zeggen. De volgende morgen werden de sleutels uitgeleverd en overhandigd aan de admiraals.

Afbeelding 3

Een Ambonees in oorlogsdracht

Bron 3

VERHAAL OVER HET NEDERLANDS-AMBONS VERBOND

Omstreeks 1725 schreef de VOC-dominee Valentijn de encyclopedie Oud- en Nieuw Oost-Indiën. Enkele stukjes daaruit (in modern Nederlands):

Zo kreeg de dappere Van der Hagen op 23 februari 1605 zonder vlag of stoot die mooie vesting en de macht over Ambon, het eerste land dat de Compagnie in Indië veroverde. Een bijzondere genade van God aan ons, en een zichtbare straf voor de Portugezen, wegens hun gewelddadigheid en wreedheden op de Ambonezen uitgeoefend.

Op 9 augustus 1605 sloot Van der Hagen een verbond met de hoofden van Hitu: "Eenieder zal zijn eigen geloof mogen behouden. Zolang als wij leven, zweren wij trouw te zijn aan de Staten Generaal van de Verenigde Nederlanden en aan de gouverneur. Ook zweren wij dat wij aan niemand enige kruidnagelen zullen verkopen, dan aan de Nederlanders."

Op 26 augustus 1609 tekenden Nederlanders en Molukse hoofden een 'verbondsschrift' over het schiereiland Hoamoal (ten noorden van Ambon), waarin stond: "De Hollanders zullen op ons eiland geen kasteel mogen maken, zo lang wij in de eeuwige vriendschap zijn."

Bron 4

VERHAAL VAN JAN
PIETERSZOOM COEN

In 1978 schreef de Duitser K. Kohlenberg de historische jeugdroman IJzeren Jan. Enkele stukjes die spelen in 1611:

Spoedig nadat de Provinciën de vlakke, zandige kaap gerond had, betrad Jan Pieterszoon Coen het dek en begaf zich naar de kampagne. De bocht tussen de beide schiereilanden Letimor en Hitu leek op een smalle slang, die zich door het heuvelachtige, met palmen en breed getakte tropische bomen dichtbegroeide land van Ambon kronkelde. De Provinciën dobberde zachtjes met geminderde zeilen op de baren. Enkele corra-corra's, lange vlerkprouwen, voeren het schip tegemoet. De Ambonse mannen peddelden uit alle macht. Hun bruine, metaalachtige glanzende armen en schouders rezen en daalden op de maat van hun ritmisch gezang, dat met hen mee over het water deinde. Rechts achter de hellingen werd donker paalwerk zichtbaar, met gras begroeide wallen - het fort Victoria. Op de schans van het fort verscheen een wit wolkje. Onmiddellijk daarop rolde de donder van een kanonschot over het water. In de kampongs (dorpen) begonnen gongs te dreunen. De vlerkprouwen hadden het schip bereikt en omzwermde het. Jan Pieterszoon bukte zich over de reling en keek in omhoog gerichte bruine, vrolijk lachende gezichten. De stuurman gaf de commando's voor het ankeren van het schip. Jan Pieterszoon zag de kennismaking met Frederik de Houtman, de beroemde gouverneur van Ambon, met spanning tegemoet. (..)

De bezetting van fort Victoria en de oude citadel aan de overzijde was veel te zwak om de specerijencultuur en handel op afdoende wijze

te kunnen controleren. Maar het waren niet op de eerste plaats de Spanjaarden en Portugezen die de boel in de war schopten en de vrede bedreigden, maar de Engelsen. De inheemsen waren net kinderen; wat ze vandaag beloofden waren ze morgen vergeten. Met hun verdragen en afspraken ging het dezelfde kant op. Momenteel lag er weer een schip voor Hitu. Sinds de dagen van Van Neck en Van Warwijck waren de Ambonezen trouwe vrienden van de Nederlanders geweest, omdat deze de Portugezen en Spanjaarden verjaagd hadden. En toch was het die Brit, Jan Jardijn, niet moeilijk gevallen de argeloze, hebzuchtige domoren met schone beloftes en rood goud te verleiden. Hij dreef de prijzen even meedogenloos als onbezonnen op. En men mocht - het was godgeklaagd - vanwege de gespannen verhouding met Engeland niet eens geweld gebruiken tegen die onwelkome gast. (..)

De 13e mei bracht gouverneur-generaal Both onverwacht een bezoek aan fort Victoria. Toen Coen hem vroeg naar de toestand op Banda ging Both te keer: 'Alle duivels! Ik ben dat eeuwige onderhandelen zat. De Bandanezen houden zich niet aan het plechtig gesloten verdrag, evenmin als de mensen hier... Ieder woord, iedere waarschuwing wordt in de wind geslagen. Ze spelen allemaal onder één hoedje met de Britten: de Spanjaarden en Portugezen proberen ze tegen ons uit te spelen, de verraderlijke schoffen.'

Jan Pieterszoon glimlachte boosaardig. 'Ik ben van mening dat het in de eerste plaats aan goede wil mankeert! Die Jardijn bijvoorbeeld ... Geef mij de vrije hand, Excellentie, en u bent binnen drie dagen van hem bevrijd. Gaat hij niet vrijwillig, dan kost hem dat zijn schip.'

Both hief ontzet zijn hand op. 'Om Godswil!'

'Excellentie! De vraag is: wenst u resultaat, ja of nee? Zo ja, dan moet men bereid zijn de juiste middelen te gebruiken. Geloof u nu maar niet dat de overwinning ons zonder strijd en risico in de schoot valt. Wapenstilstand - bah! Schop die papisten de archipel uit, boor ieder Engels schip dat zich laat zien in de grond!'

Bron 5

VERHAAL VAN DE MOORD OP KAPITAN HITU

Nog een stukje uit Historie van Hitu (zie bron 2). Dit verhaal speelt in 1643 en gaat over de Kapitan Hitu, het hoofd van Hitu.

Ik verhaal nu dat er in die tijd twee Kastilianen (Spanjaarden) waren die bij de Hollanders weg- liepen, naar de negorij (dorp) Wawani kwamen en zich bij de Kapitan Hitu vervoegden. De Kapitan Hitu stelde vertrouwen in hen: hij dacht dat zij werkelijk gevlucht waren, en besepte niet dat deze Kastilianen hem bedrogen. Zij verbleven enige tijd in de negorij Wawani en iedereen vertrouwde hen. Op zekere dag kwamen zij bij de Kapitan Hitu en zeiden: 'Wij willen ons gaan ver- pozen in de kleine negorij.' De Kapitan Hitu zei:

'Ga maar'. Beiden daalden af naar het strand van Seit, gingen aan boord bij de Hollanders en vertelden hen alles. Daarna gingen zij van boord en klonnen naar de negorij Wawani.

Midden in de nacht drongen zij het huis binnen. De Kapitan Hitu was op dat moment op een rustbed gaan liggen en vervolgens in een diepe slaap gevallen. Nu was het regel bij de Kapitan dat het mannen, zelfs zijn dienaren en slaven, bij een lengte van vijf spam (een spam is vijftien cm.) niet was toegestaan het huis te betreden. Hij sliep dus alleen, zonder lijfwacht, niemand was bij hem. Hij was alleen en de vervloekten drongen binnen. Zij staken dertien keer toe en overeenkomstig de wil van de verheven God was zijn huid tegen het ijzer bestand, tot zijn borst met een steek werd doorboord. Op het door God beschikte uur keerde hij terug in de genade Gods - voorwaar, wij behoren toe aan God en tot Hem keren wij terug.

Die vervloekten vluchtten naar het schip om de gouverneur op de hoogte te stellen. Deze liet de kanonnen van al zijn schepen en vestingen afvuren en de negorijen van Hitu werden allen bevangen door onmacht vanwege dit zware verlies.

Afbeelding 5

Nederlanders en Ambonezen (tekening uit de 17e eeuw)

In 1992 schreef de Molukse Indonesiër Teon Peunu het jeugdboek *Een prille bloem van overzee*. Dit stukje speelt op Ambon in 1646.

Er was een groot tekort aan voedsel in de vesting Kapahaha. Maar ze hielden stand. De weg naar Kapahaha was heel moeilijk begaanbaar. Daarom probeerden de Nederlanders de voorraadschuren van de bevolking van Hitu te veroveren. Ze brachten Sawahtelu onder controle. Maar de geheime weg naar Kapahaha was nog niet ontdekt. Op een keer patrouilleerden de Nederlandse manschappen op het strand tegenover de vesting Kapahaha. Ze zagen een vrouw naar het strand afdalen. Ze namen haar gevangen en brachten haar naar hun commandant, kapitein Verhijden. Daar werd de vrouw ondervraagd. Ze bleek Yatapori te heten. Ze gaf toe dat ze van de vesting Kapahaha was afgedaald om zout water te halen en dan weer terug te gaan naar Kapahaha. Verhijden gaf zijn mannen opdracht om rijst in een zak te doen waar een gaatje in gemaakt was, en deze aan Yatapori te schenken. Ze was erg blij met dit geschenk, en had geen vermoeden dat de Nederlandse soldaten een gaatje hadden gemaakt in de zak die ze had gekregen.

Yatapori wordt vrijgelaten om terug te keren naar Kapahaha. Langs de weg naar huis, viel de rijst in die zak er beetje bij beetje uit, vanwege het lek. Het Nederlandse leger onder leiding van Kapitein Verhijden volgde de rijstkorrels waarmee de weg naar Kapahaha was bezaaid. Het was de enige geheime weg naar het bolwerk ter verdediging van de bevolking van Hitu. Toen ze bij Kapahaha aankwamen, was het reeds avond. Stilletjes drongen ze Kapahaha binnen. Niemand merkte dat het Nederlandse leger was gekomen. Bijna iedereen lag in een diepe slaap te snurken.

's Morgens vroeg bij dageraad klonk een gewerschot, ten teken dat de aanval begon. Kotidjah en Talukabessy hoorden het schot, sprongen op en renden in de richting vanwaar het schot klonk. Verhijden hief zijn geweer op en legde aan op Talukabessy. Toen Kotidjah zag dat Verhijden op Talukabessy aanlegde, sprong ze er onmiddellijk voor. En het geweer ging af. Het schot trof Kotidjah precies in de borst. Terwijl Kotidjah viel, liet ook Talukabessy zich vallen en verdween hals over kop in een rotskloof.

Verhijden was verbijsterd toen hij zag welk doel zijn schot had getroffen. Hij kwam naar voren. Daar zag hij dat er een vrouw met een blanke

huid ter aarde was gestort. Hij wierp een onderzoekende blik op het door hem neergeschoten slachtoffer dat onder het bloed zat, maar nog niet dood was. En ... hemel! Maar hij wilde het nog niet geloven. Hij pakte de ketting die om de hals van het slachtoffer hing. Daar was te lezen: 'Lorina Verhijden'.

Zijn geweer ontglipte aan zijn hand. Het slachtoffer was zijn eigen dochter Lorina Verhijden. Die ketting had zijn vrouw om de hals van hun dochtertje gedaan toen zij op de zee tussen Buru en Seram schipbreuk hadden geleden. Hij omhelsde zijn dochter dadelijk. Beiden omarmden elkaar. Verhijden vroeg naar zijn vrouw, Morina, de moeder van Lorina. Maar Lorina verklaarde dat ze daarmee niet bekend was. Daarna zei Lorina tot haar vader: 'Voed mijn kind Pelekolan op. En vergeef mijn man Talukabessy.' Daarna blies ze de laatste adem uit. Lorina vertrok voorgoed. Verhijden stond stil bij de aanblik van het overlijden van zijn lang gezochte dochter, die nu door zijn eigen hand was gesneuveld.

Het bericht dat Kotidjah was gesneuveld, verspreidde zich in alle uithoeken van de vesting. De gehele bevolking kwam bijeen om getuige te zijn van deze tragedie. De Bloem van Hitu die van overzee was gekomen, was gevallen als een koningin. Overal stroomden de tranen over de wangen bij dit heengaan. Deze gebeurtenis vond plaats op 25 juli 1646.

Verdrietig bestelde Verhijden het lichaam van zijn dochter ter aarde. Tot 1968, toen studenten van de lerarenopleiding van Ambon een bezoek aan Kapahaha brachten, was daar op het enige graf nog een opschrift op een versleten bord te zien: HIER RUST LORINA VERHIJDEN.

BRONVERMELDING VAN DE VERHALEN

- 1 Chris van Fraassen en Hans Straver (ed.), *G.E. Rumphius, De Ambonse eilanden onder de VOC*, LSEM Utrecht 2002.
- 2 Hans Straver, Chris van Fraassen en Jan van der Putten (ed.), *Ridjali: Historie van Hitu. Een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw*, LSEM Utrecht 2004.
- 3 F. Valentijn, *Oud- en Nieuw Oost-Indiën*, Dordrecht 1724-26, deel II.
- 4 K.F. Kohlenberg, *Ijzeren Jan*, Baarn 1979.
- 5 Zie 1.
- 6 Teon Peunu, *Sekuntum kembang dari seberang*, Bandung 1992. Vertaald in: Hans Straver, *De historie van Kotidjah*, LSEM Utrecht 1998.

VERANTWOORDING VAN AFBEELDINGEN

- Afbeelding 1* I. Commelin. *Begin ende voortgangh van de Vereenighde Nederlandtsche Geoctroyeerde oost-Indische Compagnie*. (1646) Amsterdam 1969.
- Afbeelding 2* Germen Boelens, *Kaart van de Molukken*, LSEM 2005.
- Afbeelding 3* François Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën II*. Amsterdam 1724. Beschryvinge van Amboina afb. XL, p. 182.
- Afbeelding 4* L. Bor, *Amboinse oorlogen, door Arnold de Vlaming van Oudshoorn als Superintendent, over d'Oosterse gewesten Oorlogaffig ten eind gebracht*. Delft 1663. Titelblad.
- Afbeelding 5* Jacob van Neck, 'Waerachtig verhael van de Schipvaerd op Oost-Indien', p. 19. In: I. Commelin. *Begin ende voortgangh ...* Amsterdam 1969.
- Afbeelding 6* Ludovico de Varthema, *Reisen im Orient*. Ed. F. Reichert. Sigmaringen 1996, p. 231.

COLOFON

Tom van der Geugten, *Nederlanders en Molukkers 1605-2005: een eeuwig verbond?*
Lesbrief voor de bovenbouw vmbo. LSEM, Utrecht 2005.

Vormgeving Rebecca Tahalele-Rutumalessy
Druk Noordelijke Hogeschool Leeuwarden, Reprografische dienst
Bouhof

© 2005, Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Deze lesbrief mag door docenten zonder voorafgaande toestemming worden vermenigvuldigd, echter uitsluitend voor gebruik zonder winst-oogmerk in hun eigen onderwijs.

Deze lesbrief voor de bovenbouw vmbo-gt verschijnt ter gelegenheid van de nascho-
lings- en studiemiddag "Nederlanders en Molukkers 1605-2005: een eeuwig verbond?"
op 23 februari 2005 te Utrecht, georganiseerd door het Landelijk Steunpunt Educatie
Molukkers (www.lsem.nl) en het Moluks Historisch Museum (www.museum-maluku.nl).
Bij deze gelegenheid verschijnt tevens een lesbrief voor de bovenbouw havo en vwo,
waarin een lijst met aanbevolen titels voor de schoolmediatheek.

Met dank voor het kritisch commentaar van: Xaf Lasomer, Wim Manuhutu, Hans Straver
en Coreline Boot.

Deze lesbrief voor de bovenbouw vmbo is verkrijgbaar door overmaking van 2,75
euro op bankrekening nummer 68.74.11.084, onder vermelding van 'lesbrief 1605-
2005 vmbo'.

De lesbrief voor de bovenbouw havo en vwo is verkrijgbaar door overmaking van
3,25 euro onder vermelding van 'lesbrief 1605-2005 havo/vwo'.

Beide lesbrieven zijn verkrijgbaar door overmaking van 5,00 euro op bankrekening
nummer 68.74.11.084, onder vermelding van 'lesbrieven 1605-2005'.

Na hun aankomst stuurde de kapitein van de Portugezen iemand om hen het volgende te vragen: ‘Waar komt deze oorlogsvloot vandaan?’ Zij antwoordden: ‘Deze vloot komt uit Holland.’ Daarna zeiden zij tegen de kapitein van de Portugezen: ‘Verlaat dit land.’
[Ridjali, Historie van Hitu]

Na hun aankomst stuurde de kapitein van de Portugezen iemand om hen het volgende te vragen: ‘Waar komt deze oorlogsvloot vandaan?’ Zij antwoordden: ‘Deze vloot komt uit Holland.’ Daarna zeiden